

Szegénység: jólét és keresetek

(Hegedűs Rita – Spéder Zsolt)

Előzmények

Eddigi empirikus vizsgálataink egyik lényeges eredménye, hogy a nemi hovatartozás alig-alig van hatással az egyének közötti jóléti különbségekre és szegénységkockázatokra (Andorka, Spéder, 1996., Spéder, 1997). Mindez azon gyors következtetés megfogalmazását is lehetővé tenné, hogy egy a nemek közötti különbségeket vizsgáló tematikus kötetben indokolatlan külön fejezetet szentelni a szegénység nemek közötti különbségeinek. Több érv is szól azonban a mellett, hogy a nemek közötti jóléti diszparitások vizsgálatát ne hagyjuk figyelmen kívül. Egyrészt semmi nem biztosít minket arról, hogy idővel nem következik be változás, és e kötet egyik célja éppen az időbeni változás mérése. Másrészt – ahogy ezt korábbi tanulmányunkban kifejtettük – igenis van különbség a férfiak és nők szegénység helyzete között, különösen a szegénység összetétele szempontjából, amit akkor is fontos kiemelni, ha semmi változás nem történne. Harmadrészt állandóan fel kell hívni a figyelmet arra, hogy az eltérések szerénysége esetleg az alkalmazott módszerek eredménye. Más módszerek használata talán árnyaltabb, és esetleg más irányú megállapításokat tenne lehetővé. Mindezeket figyelembe véve dolgoztunkban két témát szeretnénk körüljárni. Egyrészt bemutatjuk a szegénység alakulását mutató legjellemzőbb indikátor – a szegénységráták – alakulását. Másrészt jelen tanulmányunkban a szegénység egy ritkábban tárgyalt témáját, a kereseti szegénységet is elemezzük.¹ Már itt jelezzük, hogy döntően a változások empirikus mérését tekintjük e dolgozat fő céljának. A terjedelmi kötöttségek nem teszik lehetővé az elméleti megközelítések kifejtését, ezért azokra vonatkozóan korábbi munkánkra utalunk (Spéder, 1997). Bevezetőnkben még definiáljuk a jóléti és a kereseti szegénység közötti eltéréseket.² Mint ismeretes a szegénység vizsgálatára sokféle szegénységközelítés használható.³ Azt is tudjuk, hogy ilyenkor erőteljesen módosulhat a szegénység kiterjedtsége, és részben eltér az egyes társadalmi csoportok szegénységkockázata is.⁴ A szegénységközelítések közötti választás tehát részben kutatásstartégia kérdés, részben az

¹ A kereseti szegénységről lásd Tardos Katalin kutatásait (Tardos, 1998).

² E distinkció megtétele sokat segített például a nyugdíjas társadalom helyzetének vizsgálata során. (Spéder, 1999)

³ Andorka, Spéder, 1995., KSH, 1997.

⁴ (Korábbi tanulmányunkban részletesen tárgyaljuk, hogy a *Rétegződésvizsgálatok* során alkalmazott deprivációs-index szerint miért volt sokkal magasabb a nők szegénységkockázata, mint az általunk alkalmazott szegénységkonceptió szerint. (Spéder, 1997:132ff.).

adatrendszerek lehetőségeink következménye. Dolgozatunk első részében a relatív jövedelmi szegényeket – az átlag ekvivalens jövedelem 50 százaléka alatt élőket – tekintettük szegénynek. E szegénységkoncepció az egyének és családok társadalmon belüli *jóléti hátrányának* leggyakrabban használt mérőeszköze. Vizsgálatunk második részében, a kereseti szegénység vizsgálata során pedig az alkalmazottak munkajövedelmei képezték az elemzés tárgyát. A munkajövedelmek az aktív háztartások egyik legfontosabb jövedelmi komponensét jelentik, a *jólét forrásának* egyik legjelentősebb összetevőjét képezik. Az aktív háztartások többsége pedig olyan háztartás, ahol nincsenek különbségek a nemek jóléti helyzetében. Ne felejtjük el azt sem, hogy ez utóbbi vizsgálódási szempont esetén az inaktívak, az önállóak és vállalkozók, a gyermekek illetve a nem munkajellegű jövedelmek kimaradnak az elemzésből. Tehát egy szűkebb népesség, és egy szűkebb jövedelmi kör képezi a vizsgálódás tárgyát. Összefoglalóan: a két megközelítés alapvetően az egyének *jóléti helyzete és jövedelemtermelő képessége* között tesz különbséget.

A szegénység alakulása

A szegénységvizsgálatok általában azt feltételezik, hogy az egy családhoz tartozók jóléti- és egyben szegénység helyzete nem különbözik egymástól. (Megjegyzendő, hogy ez egy olyan feltételezés amely további vizsgálatokat igényelne, és ennek révén új ismeretekkel gazdagodnánk nem csak a nemek, de a generációk közötti különbségeket illetően is.) Ennélfogva ha a szegénység nemek szerinti megoszlásában különbség van, akkor az a “nemre specifikus” háztartástípusok hátrányán alapul. Egyértelmű, hogy a gyermeküket egyedül nevelő szülők háztartásai – amely háztartástípusban sokkal nagyobb a nők aránya (KSH, 1997) – az átlagosnál sokkal magasabb szegénységkockázattal rendelkeznek. (1998-ban közel egyharmaduk volt szegény.) A másik háztartástípus, ahol a nők felülreprezentáltak, az idős egyedül élők. Vizsgálataink azt mutatják, hogy az idősök relatív helyzete az elmúlt évtizedben egyértelműen javult (Spéder, 1998., Medgyesi, et. al., 1999), noha belsőleg erősen differenciálódott is. Az egyedül élő nők, különösen akkor tartoznak a szegények közé, ha már jóval 70 év feletti, és vidéken élnek. A fiatal nyugdíjas nők viszont éppen hogy alulreprezentáltak a mély szegénységben. (Az egyszemélyes háztartások 1998-ban sem rendelkeztek átlag feletti szegénységrátával.) Azt is megállapíthattuk azonban, hogy a szegény férfiak többen élnek “egyéb” típusú háztartásokban. (Például özvegyüléskor gyermekeikhez, rokonaikhoz költöznek.) Ennek következtében csökken a nők felülreprezentáltsága a

szegénységben. A nemek közötti egyenlőtlenségek alakulása tehát döntően a nemekre specifikus háztartástípusok arányában történt változásoktól függ.

Adataink szerint az elmúlt tíz évben folyamatosan kiegyenlített volt a férfiak és nők jelenléte a szegénységben (1. táblázat). A táblázatban mutatkozó változások belül vannak a hibahatáron, tehát nem állíthatjuk, hogy bármilyen trend megfordult volna.

1. táblázat: A szegény személyek részaránya a felnőtt (16+) népességben, és a foglalkoztatottak között, nemek szerint 1992 és 1998 között

	1992	1994	1996	1998
Felnőtt népesség				
Férfiak	9,2	10,7	11,4	9,1
Nők	11,4	10,4	10,9	10,0
Foglalkoztatottak				
Férfiak	4,0	5,6	5,6	3,5
Nők	2,5	3,2	3,2	4,5
Teljes népesség	11,6	12,0	12,9	11,2

Ahogy korábbi tanulmányunkban bemutattuk, a férfi és női szegények társadalmi státusa eltér egymástól – bár az elmúlt két évben egyértelmű közeledés tapasztalható (2. táblázat). A különbségek alapvetően abból adódnak, hogy a szegények döntő többsége a munkaerőpiacon kívül található, és a foglalkoztatáson kívül a nők és férfiak számára eltérő szerepek állnak rendelkezésre. A nők számára a reprodukív aktivitás legitim foglalkoztatáson kívüli státus. A szegény nők egy hetede (14 százalék) volt 1998-ban ilyen státusban. Némi csökkenés tapasztalható a másik női státus, a háztartásbeliek arányát illetően. Míg 1996-ban a szegény nők 13 százaléka volt háztartásbeli, addig 1998-ban 5 százalékos az arány. A harmadik inkább nőkre jellemző szegény státus a nyugdíjas helyzet. Itt nem történt változás, továbbra is a szegény nők egy harmada nyugdíjas.⁵ A szegény férfiak között a foglalkoztatottak, az alkalmi munkából élők és az egyéb státusúak vannak a legtöbben. A férfi és női szegény státusok közeledésének jele, hogy a munkanélküliek aránya nagyon közelít egymáshoz. Az időbeli változásra fókuszálva összefoglalóan azt állapíthatjuk meg, hogy noha továbbra is maradtak különbségek a szegény nők és férfiak státusában, az elmozdulás egyértelműen a közeledés irányába mutat.

⁵ Ne felejtsük el, itt csak a felnőtteket vesszük figyelembe. A gyerekekkel együtt számolva minden egyes státus aránya lecsökkenne, és a gyermekek adnák mind a szegény férfiak, mind pedig a szegény nők legnépesebb csoportját.

2. táblázat

A 16 év feletti szegény nők és férfiak megoszlása gazdasági aktivitás szerint 1998-ban (%)

	Férfiak	Nők	Arányuk a teljes mintában
alkalmazott	15,8	14,0	35,6
vállalkozó	0,6	0,5	4,0
alkalmi munkákból él	8,5	–	1,4
nyugdíjas	18,6	29,3	33,8
GYES,GYED (van mh.)	0,6	4,5	1,2
GYES,GYED(nincs mh.)	–	9,9	2,3
háztartásbeli	–	5,9	1,3
tanuló	17,5	9,5	8,7
munkanélküli segély	11,9	8,1	3,7
szociális segélyt kap	7,9	7,2	2,2
egyéb eltartott	18,6	11,3	3,7
Összesen	100	100	–
N=	177	222	4174

Forrás: Társi Háztartás Monitor 1998, saját számítás

Kereseti szegénység

A nemek közötti különbségek vizsgálatánál a nők szegénységét tárgyalva gyakran merül fel az, hogy a nők hátrányos helyzete alapvetően abból adódik, hogy kevesebb jövedelemmel járulnak hozzá a háztartás “közös kaszájához”. Ennek oka pedig a nők alacsonyabb keresete. A jóléti szegénység tárgyalásakor figyelmen kívül hagytuk azt a szempontot, hogy a háztartás jövedelme milyen komponensekből áll össze, hiszen a jólétet a háztartáson belül oszthatatlannak tételezzük fel. A nők helyzetére fókuszáló kötetben a nemek és a keresetek vizsgálata mégis indokolt, hiszen a családon belüli egyenlőtlenségeknek fontos tényezője lehet az, hogy ki milyen *forrásokkal* járul hozzá a családi költségvetéshez. További érvet jelent, hogy a szegénységkutatáson belül kialakult egy olyan kutatási irány is, amely a foglalkoztatottak hátrányos jövedelmi helyzetét vizsgálja. (Lonsdale, 1992., Tardos, 1998). E szempont kiemelését az indokolja, hogy a szegénységvizsgálatok középpontjában egysíkúan egyre inkább a foglalkoztatáson kívüli világ áll. Mivel ismereteink szerint a dolgozó szegények között jelentős nemek közötti különbségek álltak fenn, ezért tanulmányunkban – ezzel részben eltérve korábbi munkánktól – kitérünk az ezen a területen végbement változásra is.

Előzetesen néhány fogalom és módszertani megjegyzés. A szegénységet az alkalmazottak között vizsgálva a szegénységhatárt a relatív szegénységi koncepciójának megfelelően határoztuk meg. Dolgozó szegénynek tekintjük azokat, akik az átlagkereset felénél kevesebb munkajövedelemmel rendelkeznek. Eltértünk a szegénységvizsgálatoktól

abban, hogy itt havi jövedelmeket veszünk figyelembe, hiszen a foglalkoztatotti státus egy évben is sokat változhat. Ennek megfelelően minden adatunk az adott év március havi jövedelmein alapul. A kereseteket úgy határoztuk meg, hogy beletartoznak a főmunkahelyi bérek és egyéb ellátmányok, továbbá a különmunkával szerzett jövedelmek is. A különmunka beszámítása eltér a szokásos kereseti vizsgálatokban alkalmazottaktól (Kertesei, Köllő, 1997), mi azonban nem a munkapiac felől, hanem a szegénység felől közelítünk, és így nem láttuk értelmét hogy a fő- és mellék munka között különbségeket figyelembe vegyünk. Végül hangsúlyozni szeretnénk, dolgozatunknak nem feladata a nők és férfiak közötti kereseti különbségek elemzése. Mi döntően a kereseti szegényekre koncentrálnak, az általános trendeket ennek magyarázatához használjuk fel.⁶

Mielőtt megvizsgáljuk a kereseti szegények trendjeit, mintegy referenciaként tekintsük a foglalkoztatottak jóléti szegénységének alakulását (1. táblázat, alsó sorok). Az ismert tényeket látjuk, a foglalkoztatottak szegénysége sokkal alacsonyabb, mint a felnőtt népességé, és még inkább, mint a teljes népességé. Az is látszik, hogy a foglalkoztatott nők és férfiak között nincs lényeges különbség. Nézzük most azon trendeket, amelyek csak a munka kereseteken alapulnak (3. táblázat)! Az átalakulás kezdeti időszakát tekintve egyértelműen látható, hogy a nők között sokkal nagyobb arányban találunk kereseti szegényeket. A kereseti szegénységgrátájuk a férfiak háromszorosára rúg. Az idő előrehaladtával aztán lassan csökken a nők hátránya a férfiakkal szemben. A csökkenés 1992 és 1994, illetve 1996 és 1994 között a legerőteljesebb. Ennek következtében 1994-ben a nők kereseti szegénységkockázata kb. kétszeresre csökkent, 1998-ban viszont már másfélszeres sem volt.⁷ Az 1994-es és 1996-os évek között pedig a kereseti szegénységkockázatokban nem történt lényeges változás. A trendeket tekintve tehát egyértelműen megállapítható, hogy az alacsonykeresetűek nemek szerinti megoszlásában a vizsgált nyolc év alatt erőteljes kiegyenlítődési folyamatnak lehettünk tanúi, a különbségek ugyan megmaradtak ám erőteljesen szűkültek.

⁶ A kereseti különbségek alakulásáról lásd például Kertesei és Köllő munkáit (Kertesei, Köllő 1997, 1998).

⁷ Már itt meg kell jegyezni, hogy míg 1992 és 1996 között a Magyar Háztartás Panel, addig 1998-ban a Tárki Háztartás Monitor jövedelemfelvétel az elemzés adatbázisa. Korábban azt hittük, hogy a panelkopásból eredő torzulásokat a súlyozás csak részben tudja visszahozni, és abban reménykedtünk, hogy 1998-ban -a friss minta következtében-javulni fog a jövedelmi adatok validitása. Az elemzések szerint nem ez történt. Úgy hisszük az MHP során felépített bizalom pontosabb adatokat adott, mint amit az új minta esetén kaptunk.

3. táblázat: Nemek szerinti szegénységráták a keresetek szerint, kereseti átlagok 1992 és 1998 között

	1992	1994	1996	1998
Az átlagkeresetek 50 százalékánál kevesebbel rendelkezők				
Férfiak	5,0	8,3	7,5	10,6
Nők	16,0	18,2	17,6	13,4
Munkakeresetek átlagának aránya				
Nők/Férfiak	73,7	77,7	84,0	79,2
A munkakeresetek egyenlőtlenségének néhány mutatója				
10/1 decilis	6,4	7,1	6,6	6,4
P90/P10	3,24	3,62	3,48	3,38
Átlagos havi kereset*	16836	24931	31024	40775

* Az adott év márciusában.

A mögöttes folyamatokba kapunk némi bepillantást, ha megvizsgáljuk a nemek közötti kereseti arányok változását, illetve a keresetek egyenlőtlenségének alakulását. A nők és férfiak átlagkeresete közötti rés 1992 és 1996 között folyamatosan csökkent. Míg 1992-ban a nők a férfiak keresetének 74 százalékát kapták meg, addig 1996-ban ez az arány 84 százalékra emelkedett. 1998-ra ugyanakkor újra némi csökkenés tapasztalható (4. táblázat). Ha a szegénységtrendet és az átlagkeresetek arányait hasonlítjuk össze, azt látjuk, hogy az elmozdulás nem mindig azonos irányú. Míg ugyanis 1994 és 1996 között a nők és férfiak kereseti szegénységrátája nem változott, addig az átlagkeresetek közötti különbségek jelentősen csökkentek. 1996 és 1998 között viszont a szegénységráták közötti különbségek nagyon csökkentek, az átlagkeresetekben viszont újra mérhető távolódás tapasztalható. A folyamatok értelmezéséhez tényezők szerint is megvizsgáltuk a kereseti arányokat.

4. táblázat:

Nő/férfi kereseti arányok legmagasabb iskolai végzettség és településtípus szerint 1992 és 1998 között(%)

	1992	1994	1996	1998
Legmagasabb iskolai végzettség				
8 általános és alatta	66,3	75,7	84,0	93,1
Szakmunkásképző	69,4	70,5	73,6	75,7
Középiskola	79,2	81,6	85,7	72,0
Felsőfokú iskola	61,9	70,3	77,7	69,3
Településtípus				
Község	78,3	77,1	82,1	76,7
Város	63,9	77,3	82,0	81,4
Megyeszékhely	70,3	67,6	92,2	72,3
Budapest	75,9	77,4	74,5	75,0
Korcsoportok				
16-29 éves	72,1	83,6	81,9	83,7
30-39 éves	76,0	82,2	96,5	70,6
40-49 éves	73,1	73,4	80,3	80,1
50-X éves	69,0	66,5	68,4	79,8
Összesen	73,7	77,7	84,0	79,2

Tudjuk a keresetek meghatározódásában az iskolai végzettségnek döntő szerepe van (Kertesei, Köllő, 1997), ezért először ennek megfelelően differenciáltuk a nemek közötti arányokat. A település típus szerinti megközelítés a helyi munkaerőpiacok különbségeit szeretné leírni. Ehhez persze a regionális helyzet lenne a legjobb változó, mintánk azonban nem megfelelő ehhez. Végül áttekintjük a korcsoportok szerinti arányokat is.

Az iskolai végzettséget vizsgálva 1992 és 1996 között a tendenciák elég egyértelműek; minden iskolai végzettség esetében közeledés tapasztalható a férfiak és nők keresetében. A dinamika persze nem mindig azonos. Alul (8 osztály) és felül (felsőfok) a legerőteljesebb a közeledés. Középen a dinamika némileg tompítottabb. A nők dolgozó szegényeken belüli aránya csökkenésének egyik magyarázata, hogy az alacsony végzettségűek esetében dinamikus csökkenést tapasztalunk. Az adatok tanúsága szerint e tendencia 1996 után is egyértelműen folytatódott, az alacsony végzettségű nők átlagkeresete ekkor a férfiak keresetének 93 százalékát teszik ki. És ez a legfőbb magyarázata annak, hogy az alacsony keresetű foglalkoztatottak között 1998-ra minimálisra csökkent a nők hátránya. E megállapítással ugyanakkor érdemes kicsit óvatosan bánni, hiszen az 1998-as évet is figyelembe véve a felső két kategóriát tekintve a tendenciák erősen megtörttek. A nők és férfiak közötti különbségek újra erőteljesen csökkentek, és a középiskolai végzettség esetén az 1992-es szint alá süllyedtek. E csökkenésre nem igazán találunk magyarázatot, és úgy véljük, hogy erre majd egy későbbi időpontban felvett adatok elemzésekor kell visszatérni. Akkor kaphatunk arra választ, hogy vajon e változás egy új trend beindulását jelenti, vagy a

véletlennek kell majd betudni a trendtől eltérő adatokat. Ne hagyjuk azt se figyelmen kívül, hogy a vizsgált időszakban összetétel-váltás is történhetett (Kertesi, Köllő, 1997): a nők keresete azért is közeledhetett a férfiakéhoz, mert közöttük inkább nőtt a magas végzettségűek aránya.

A településtípusokat és a korcsoportokat tekintve úgyszintén csak 1996-ig egyértelműek a tendenciák: a nem budapesti településeken közeledett inkább egymáshoz a nők és a férfiak keresete. A korcsoportokat tekintve pedig a harmincasoknál volt a legerőteljesebb közeledés. Arra is fel kell hívni a figyelmet, hogy az idős generációnál semmilyen aránynövekedés nem volt. E változó esetén is azt látjuk, hogy 1998-ra jó néhány trend megfordult.

Az átlagkeresetek arányának alakulása részben megvilágította, hogy miért csökkent a nők szegénységkockázata, miért közeledett a foglalkoztatottak között a nők és a férfiak szegénységgrátája. Noha a keresetek egyenlőtlensége a vizsgált időszak egészét tekintve – még ha voltak is ingadozások az egyes részidőszakokban – inkább nőtt, de semmiképpen nem csökkent, a nők és férfiak keresete közeledett egymáshoz.

Mintánkban viszonylag alacsony a dolgozó szegények elemszáma ahhoz, hogy részletesen elemezzük összetételüket. Az alacsony keresetűek többsége 1998-ban községekben élt, – a nők 53 százaléka falusi –, és inkább a foglalkozási hierarchia alján helyezkedtek el – a nők 42 százaléka betanított munkás, ugyanakkor 14 százalékuk egyéb szellemi munkát végzett –. Az iskolai végzettséget tekintve az a meglepő, hogy az alacsonykeresetű nők 35 százaléka középfokú végzettséggel rendelkezett.

Összegzés

A nemek közötti jóléti különbségek a vizsgált időszakban nem változtak lényegesen. Férfiak és nők a 90-es évek elején és végén is közösen osztoznak a szegénységben. Természetesen vannak különbségek abban, hogy a szegény nők és férfiak milyen háztartástípusban élnek és milyen státusszal rendelkeznek, ám a tendenciák az utóbbi szempontot tekintve közelednek egymáshoz. Amikor figyelmünket a jólét forrásaira, azon belül a munkajövedelmekre irányítottuk, azt állapíthattuk meg, hogy a 90-es évek elején a nemek között igen nagy különbségek álltak fenn, amelyek a vizsgált periódusban jelentősen csökkentek, ám a 90-es évek végére sem tűntek el. Érzékeltünk némi trendváltást is, amely a különbségek felerősödése felé mutat. Hogy a trendváltás átmeneti-e vagy tartós, arra csak a jövőbeli vizsgálatok adhatnak választ.

Irodalom:

Andorka Rudolf, Spéder Zsolt: Szegénység Magyarországon 1992-1995. Esély 1996. 4. szám p.25-52.

Kertesi Gábor, Köllő János, 1997: Reálbérek és kereseti egyenlőtlenségek, 1986-1996. Közgazdasági Szemle XLIV. évf. 612-634.

KSH, 1997: Az egyszülős családok adatai. Budapest: KSH. p. 80.

Lonsdale, S., 1992: Patterns of paid work. In: Glendinning, Millar, ed. Women and poverty in Britain the 1990s London: Harvester p. 95-109.

Medgyesi Márton, Sági Matild, Szivós Péter: A harmadik kor: az idősek jövedelmi helyzete és lakáskörülményei. TÁRKI Társadalompolitikai Tanulmányok 13.

Spéder Zsolt, 1996: A munkavállalók kereseti szegénysége. (A dolgozó szegények és háztartásaik szociológiai jellemzés a Magyar Háztartás Panel adatbázisának felhasználásával) Kézirat, p.30.október

Spéder Zsolt, 1997: Szegény nők és férfiak in: Lévai, Tóth: Szerepváltozások. Jelentés a nők helyzetéről 1997. Budapest, 121-138.

Spéder Zsolt: Getting Better and Becoming Dissimilar. Economic Well-Being of the Elderly between 1987 and 1996 - Hungarian Case Study. In Stanovnik ed. PHARE-ACE Final Research Report P96-6156-R., p. 63-121.

Tardos Katalin, 1998: Who are the working poor? East Central Europe vol. 20-23, pts 3-4. P.51-78.